

הרמב"ם – בונה התורה שבעל פה

הרב יעקב אריאל

בשנה הבאה יציין עם ישראל את שנת ה-800 לפטירתו של הנשר הגדול - הרמב"ם. הגאון הרב יוסף קאפח זצ"ל היה גדול מפרשי, מתרגמי וחוקרי הרמב"ם בדורנו. היה לי עמו מו"מ בנושא אחד מהנושאים הבאים. נושא זה מהווה אב טיפוס לנושאים דומים אחרים שיש לדון בהם כיצד ליישם את הלכות הרמב"ם בדורנו. יהיו דברינו לעי"נ הגר"י קאפח זצ"ל ויה"ר שלא נישל בדבר הלכה.

בין הרמב"ם לשו"ע

השאלה המטרידה את הנוהגים לפסוק כדעת הרמב"ם, כיצד יש ליישם את הלכותיו בימינו?

השאלה נובעת מהבחנה בין הרמב"ם לשו"ע. הלומד שו"ע רגיל יותר ליישום דינאמי של ההלכה בנושאים חדשים. גם נושאי כליו של השו"ע מסייעים לכך. הם מביאים בעיות חדשות שהתעוררו גם אחרי חתימת הספר (בעיקר הפתחי תשובה). לעומת זאת, הלומד רמב"ם עלול להבינו שלא כהלכה ולהצטמצם בהבנה סטאטית שלו, מבלי ליישם את מסריו בתופעות חדשות. הבדל זה בין שני הספרים נובע ממטרותיהם השונות. השו"ע רואה מתפקידו לתת לפני האדם מישראל שולחן ערוך ומסודר של הלכה כיצד להתנהג למעשה יום יום. לפיכך הוא מצמצם ומרחיב. מצמצם – הוא אינו עוסק בהלכות שאינן נוהגות בזה"ז. מאידך, מרחיב - הוא מביא גם הלכות שנתחדשו מחתימת התלמוד ועד ימיו. הלכות אלו מבוססות כולן על עקרונות ההלכה התלמודית, אולם היה צורך ליישמן בתנאים החדשים שנוצרו. הרמב"ם לעומתו, בספרו משנה תורה, צמוד למקורות התלמוד בלבד. אינו מוסיף ואינו גורע. הוא סידר ותמצת את כל ההלכות המופיעות בתלמוד, כולל הלכתא למשיחא, וממילא לא הביא בספרו זה את ההלכות שנתחדשו אחרי חתימת התלמוד.

הוא ראה את תפקידו לכתוב **משנה תורה**. כלומר ספר שני לתורה שבכתב, ספר שיערוך ויסכם את כל התורה שבע"פ המצויה בידינו, החל ממדרשי ההלכה, המשנה, הברייתות והתלמודים, בעיקר הבבלי, אך גם הירושלמי. חתימת התלמוד היא שקבעה לדורות את ההלכה בישראל (עיין הקדמתו למשנה תורה). כל מה שבא אח"כ ועתיד לבוא, אינו אלא פרוש ויישום של התורה שבע"פ כפי שהתגבשה בתלמוד, וכפי שנערכה על ידו בספרו הגדול. על דרך פראפראזה ניתן אולי לומר: כל מה שעתיד תלמיד ותיק לחדש כבר נכתב ע"י משה במשנה תורה.

מבחינה עקרונית אין הבדל בין שיטת הפסיקה של השו"ע לעומת זו של הרמב"ם. התורה שבע"פ לא הסתיימה לא בזה ולא בזה. ההלכה ממשיכה ללכת על פי פסיקתם של הרמב"ם והשו"ע. וחיי עולם נטע בתוכנו זו התורה שבע"פ. התורה שבע"פ הולכת עמנו בכל עת ובכל שעה ואין שאלה חדשה העולה על הפרק שאין לה תשובה בתורה שבע"פ, והרי החיים הדינאמיים מעוררים שאלות רבות, גם אחרי התלמוד, והיה צורך ליישם את פסקי התלמוד בתנאים החדשים שנוצרו. ולשם כך נוצרה ספרות השו"ת האדירה שהשתמשה במקורות התלמוד על מנת לקבוע הלכה בשאלות המתחדשות יום יום. הרמב"ם עצמו בתשובותיו ממחיש זאת. בתשובותיו מתגלה הרמב"ם כפוסק הדור, הדין בשאלות שהזמן גרמן, והוא משיב לשואליו כדרכם של גדולי המשיבים מתקופת הגאונים ועד ימיו. אולם בספרו משנה תורה אין כמעט רמז לתשובותיו. כי מטרת ספרו זה לא הייתה הנחייה מעשית אלא סיכום התורה שבע"פ, מתוך הסתמכות על הלומד שידע כיצד ליישם את הדברים הלכה למעשה.

לכן גם על הנוהגים לפסוק לפי הרמב"ם ללכת בדרכו וליישם את עקרונותיו בתנאים המתחדשים בכל דור.

דוגמאות ליישומים

אחת הדוגמאות של שינוי בתנאי החיים שחייב התייחסות הלכתית חדשה, המובאת במשנה תורה גופו, היא השינוי שתתחולל במבנה הכלכלי. וזו לשונו של הרמב"ם:¹

תקנו הגאונים בכל הישיבות, שתהיה האשה גובה כתובתה אחרי מות בעלה אף מן המטלטלין, כדרך שהתקינו לבעל חוב לגבות מן המטלטלין. ופשטה תקנה זו ברוב ישראל. וכן שאר תנאי כתובה כולן ככתובה הן וישנן במטלטלין כבקרקע, חוץ מכתובת בנין דכרין...

עקרונות ההלכה הנצחיים לא השתנו, שרכושו של האדם משועבד לפרעון חובותיו. מה שהשתנה הוא המציאות הכלכלית העולמית, שבה הנדל"ן ירד ממקומו ואמצעי התשלום הפכו יותר ניידים. לכן היה צורך ליישם את אותו עקרון תורני של השיעבוד בתנאים החדשים.

דוגמא אחרת, הפוכה מקודמתה, שבה הרמב"ם השמיט דברים שהובאו בתלמוד, בגלל שינויים בתנאי החיים, הוא התחום הרפואי. הרמב"ם לא הביא את התרופות המוזכרות בתלמוד. התפתחות הרפואה הביאה את הגאונים למסקנה שאין להשתמש עוד בתרופות שנחשבו יעילות בתקופה אחרת. הרמב"ם היה כידוע גם רופא גדול ואף חיבר ספר בעקבות הרופא היווני הידוע היפוקראטס. הוא שילב כאן את ידיעותיו ברפואה עם דרכם של הגאונים. לכן הוא גם פסק שאין לקבוע את מצבו הרפואי של נרצח עפ"י הגדרות טרפה שבתלמוד, אלא על פי המדע הרפואי שבכל דור ודור:²

ההורג את הטריפה, אף על פי שאוכל ושותה ומהלך בשוק הרי זה פטור מדיני אדם, וכל אדם בחזקת שלם הוא וההורגו נהרג עד שיודע בודאי שזה

¹ הלכות אישות פט"ז ה"ז.

² בהלכות רוצח ושמירת נפש ב ה"ח.

טריפה ויאמרו הרופאים שמכה זו אין לה תעלה באדם ובה ימות אם לא ימיתנו דבר אחר.

לעומת זאת בהל' טרפות הרמב"ם לא מתחשב בהתפתחות הרפואה, כדבריו בהלכות שחיטה:³

ואין להוסיף על טריפות אלו כלל, שכל שאירע לבהמה או לחיה או לעוף חוץ מאלו שמנו חכמי דורות הראשונים והסכימו עליהן בבתי דיני ישראל, אפשר שתחיה ואפילו נודע לנו מדרך הרפואה שאין סופה לחיות.

כי הסיבה לאיסורים אלו אינה רפואית, אלא דרישת התורה מישראל "ואנשי קודש תהיון לי". סימני הטרפות מסמנים את גבולות הבשר המותר באכילה ומעבר להם האדם פוגם בקדושתו. הם אינם סיבת האיסור. לכן רק אותם סימנים שקבעה התורה אוסרים באיסור טרפה. רק במקום אחד הוא מוסיף טרפה חדשה על סמך מדע הרפואה, בהלכות שחיטה פ"ח הכ"ג: "לחי העליון שניטל טרפה", וזאת מסיבות השמורות עמו. אולם מקרים כאלו בודדים הם בספרו של הרמב"ם משנה תורה, כי כאמור לא זו הייתה מטרת הספר אלא לסכם את התורה שבע"פ עד חתימת התלמוד.

כיצד יש ללמוד רמב"ם?

כיצד אפוא יש ללמוד רמב"ם? כפי שהוא עצמו למד. דהיינו, להעמיק ביסודות ההלכה (לשם כך יש צורך לחזור לתלמוד עצמו) ולהסיק מהם מסקנות מתבקשות לכל נושא העולה על הפרק. פרשנות שטחית של הרמב"ם הנצמדת למילה הכתובה ולא לתוכנה ומסריה, ומתעלמת מהצורך ליישם את ההלכה במציאות המשתנה, מסלפת את כוונת

³ פ"י הי"ב.

הרמב"ם. אשתמש בכמה דוגמאות מעשיות. בראשונה שבהן דנתי לפני הגר"י קאפח. בעקבות תלמידים, אברכים יוצאי תימן, ששאלוני על כך.

א. לימוד תורה

עמדת הרמב"ם באשר לתמיכה כספית בלומדי תורה ידועה,⁴ וז"ל בהלכות תלמוד תורה:⁵

כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה, הרי זה חלל את השם ובזה את התורה וכבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונטל חייו מן העולם הבא, לפי שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה. אמרו חכמים: כל הנהנה מדברי תורה נטל חייו מן העולם. ועוד צוו ואמרו: אל תעשם עטרה להתגדל בהן ולא קרדום לחפור בהן, ועוד צוו ואמרו: אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה וגוררת עון וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות.

רבים חלקו על הרמב"ם וכמותם נהג עם ישראל בכל מקום הלכה למעשה. אולם הנוהגים על פי פסיקת הרמב"ם נפשם בשאלתם, האם לדעת הרמב"ם אסור לאברך בימינו ללמוד בכולל ולקבל מילגה? האם אסור לבחור בימינו ללמוד בישיבה, אשר כידוע נעזרת בתמיכות ממשלתיות ותרומות מהציבור? האם יש לסגור את כל הישיבות והכוללים חלילה? ותורה מה תהא עליה!?

אין ספק שנשתנו הטבעים. והמצב היום הפוך. לא התלמיד מטיל את עצמו על אחרים ובא להתפרנס מן הצדקה, אלא הצדקה באה לפרנס את התלמיד. כל אזרח משלם מסים שמהם מממנת המדינה דברים שונים ומגוונים, החל מאגודות ספורט ותיאטראות ועד

⁴ עיין פירוש המשנה אבות פ"ד מ"ו.

⁵ פ"ג ה"י.

אוניברסיטאות. האם מותר לממן ממיסים אלו את כל הפנודקאיות ורק הכוהנת הגדולה – התורה, תהיה מושפלת עד שאול תחתייה?! חילול ה' כיום הוא לא קבלת התמיכה הכספית אלא להפך, דווקא ההימנעות מנטילתה. לא ייתכן שמדינת ישראל תטפח כל מדע ותרבות ותפלה לרעה את תורת ישראל. האינטרס של משלם המיסים שכספו יממן תורה לא פחות מדברים אחרים. ונמצא אפוא שאדרבה, מה שהיה בזמן הרמב"ם חילול ה' הפך להיות היום קידוש ה'! לא רק היתר יש כאן, אלא מצוה!

אב רשאי לשלם שכר לימוד בישיבה עבור בנו, אע"פ שהוא מסוגל כבר לצאת ולהתפרנס בעצמו. גם אם נניח שהאב אינו חייב בגיל זה ללמדו תורה בודאי שהוא מקיים מצוה בכך שבנו יגדל כת"ח. במקום אחר⁶ הוכחנו מלשון הרמב"ם שיש מצוה על עם ישראל לגדל ת"ח. ודוק בלשון הרמב"ם כאן, שלא אסר על הציבור לתמוך בת"ח, אלא על ת"ח להפיל את עצמם על הציבור. ואם בימיו לא הייתה מסגרת ציבורית שיכלה לתמוך מיוזמתה בת"ח, בימינו שיש לנו ב"ה מסגרת כזאת, בודאי שחובתה לגדל ת"ח בישראל. אין אפוא שום איסור לת"ח לקבל מילגה מהציבור, אדרבה הוא מסייע בכך לציבור לקיים מצוה לגדול בתורה לטובת הציבור.

הרמב"ם עצמו התפרנס כידוע ע"י אחיו דוד, עד טביעתו של זה בים ואז נאלץ הרמב"ם לפרנס את ביתו באמצעות ידיעותיו הרבות ברפואה. כנראה שבין האחים הייתה שותפות של יששכר וזבולון, שותפות המוצגת לשבח במקורותינו והרמב"ם לא חלק עליהם, כי היא נעשתה בהסכמתו וביוזמתו של השותף המפרנס. אף אנו ציבור משלמי המיסים בארצנו מעוניינים להיות שותפים בלימוד תורתם של צעירינו. וכן העיר בצדק הגר"י קאפח זצ"ל שכתב על דברי הרמב"ם:⁷

לדעתי הצדקה אחת יכולה להתקבל גם על דעת רבנו, והיא הנימוק של עת לעשות לה' הפרו תורתך, לפי הביאור וההבנה שאנו מבינים אותו. כיון שלפי

⁶ "באהלה של תורה" בפתיחה לח"א.

⁷ במהדורתו למשנה תורה. הלכות תלמוד תורה. פ"ג ה"י. אות לד עמ' רעח טור א.

תנאי החיים המצויים כיום קשה מאוד לשקוע במ"ט שערים שהעולם שקוע בהם ועם זאת ללמוד תורה לעמקה ולרחבה. לפיכך חייבים לנהוג כפי שנוהגים, וכעין ביטוי חז"ל "בטולה זהו קיומה".

ב. סדר קדימויות בחיים

כתב הרמב"ם בהלכות דעות:⁸

דרך בעלי דעה שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחילה ואחר כך יקנה בית דירה ואחר כך ישא אשה, שנאמר: מי האיש אשר נטע כרם ולא חללו מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו מי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה, אבל הטפשין מתחילין לישא אשה ואחר כך אם תמצא ידו יקנה בית ואחר כך בסוף ימיו יחזור לבקש אומנות או יתפרנס מן הצדקה, וכן הוא אומר בקללות, אשה תארש, בית תבנה, כרם תטע, כלומר, יהיו מעשיך הפוכין כדי שלא תצליח את דרכיך.

האם גם בימינו מי שנוהג כך ייחשב לטיפש? ואולי איפכא מסתברא, מי שינהג היום כפסק הרמב"ם, ולא ישא אשה, עד שיקנה לו דירה וישלם את המשכנתא עליה, ואם הוא רופא עד שיגמור את שנות התמחותו, האם לא הוא הטיפש? אין ספק שגם כאן השתנו הטבעים. פרנסה היום דורשת התמחות והתמקצעות ותובעת שנים רבות של לימודים יסודיים, תיכוניים וגבוהים, והכשרה מקצועית ממושכת. דירה היום אינה יכולה להיות בקתה בת ד' על ד', גם אם מישהו ירצה לדור בה לא ימצא כזאת, אלא היא מבנה יקר ומשוכלל מצויד במים זורמים, חשמל, טלפון ואביזרי נוחות אחרים. כל אלו עולים הון תועפות, ומתי יעשה אדם לביתו? דחיית נישואין עד לאחר רכישת מקצוע ודירה היא היום היפוך הסדר הנכון.

⁸ פ"ה הי"א.

ג. כל כבודה בת מלך פנימה

הרמב"ם בהלכות אישות פסק:⁹

כל אשה יש לה לצאת ולילך לבית אביה לבקרו, ולבית האבל ולבית המשתה לגמול חסד לרעותיה ולקרובותיה כדי שיבואו הם לה, שאינה בבית הסוהר עד שלא תצא ולא תבוא. אבל גנאי הוא לאשה שתהיה יוצאה תמיד פעם בחוץ פעם ברחובות, ויש לבעל למנוע אשתו מזה ולא יניחנה לצאת אלא כמו פעם אחת בחודש או פעמים בחודש כפי הצורך, שאין יופי לאשה אלא לישוב בזוית ביתה שכך כתוב כל כבודה בת מלך פנימה.

האם גם בתנאי ימינו, בהם האישה יוצאת מביתה כמה וכמה פעמים ביום, היה הרמב"ם אוסר זאת? אין ספק שהעקרון הנצחי של "כל כבודה בת מלך" נשאר בעינו, אולם הטבעים השתנו. הרמב"ם לא התכוון לאסור באופן מוחלט על אישה לצאת מביתה. רצונו רק לומר שעל רקע המציאות החברתית ששררה בזמנו לא היה מקום לאישה אלא בביתה. בחוץ עבדו בעיקר גברים ובבית בעיקר נשים. ועל רקע זה מן הראוי שאישה תיכבד ותשב בביתה ולא תצא ממנו אלא פעם או פעמיים בחודש. ועיין מה שכתב הוא עצמו בהלכות אישות:¹⁰

אבל במומין שבגלוי אינו יכול לטעון, שהרי הכל רואין אותן ואומרין לו וחזקתו ששמע ונתפייס. דבר ידוע הוא שאין דין זה אלא באותן המקומות שהיה מנהג הנשים שם להלך בשוק ופניהן גלויות והכל יודעין אותן ואומרין זו היא בתו של פלוני וזו היא אחותו של פלוני כמו ערי אדום בזמן הזה, אבל מקומות שאין דרך הבנות שם לצאת לשוק כלל ואם תצא הבת למרחץ בנשף

⁹ פי"ג הי"א.

¹⁰ פכ"ה ה"ב.

תצא מתנכרה ולא יראה אותה אדם חוץ מקרובותיה הרי זה טוען אף במומין שבגלוי.

מדבריו עולה הבחנה ברורה בין ערי אדום (אירופה) לבין מקומות אחרים (כגון מצרים), ודבריו על איסור יציאה מן הבית פעמיים בחודש לא נאמרו אלא במצרים ולא בארצות אחרות והוא הדין לא לתקופות אחרות,¹¹ וגם הוא יודה שאם אין לאישה תעסוקה בבית אי אפשר לכפות עליה להסתגר בביתה וכמו שכתב בעצמו בהלכות אישות פרק יד "לפי שאינה כשבויה".

במילים אחרות, המושג "כל כבודה" הוא מעיקרו יחסי, ותלוי בנסיבות המשתנות. במקום בו הנשים יוצאות עליהן לשמור על כבודן בצורה שונה ממקום בו נשים אינן יוצאות כלל מביתן. שם מן הראוי שתשמורנה על כבודן ולא תצאנה מחוץ לביתן. שם הדבר פוגע גם בכבוד הבעל שאשתו יוצאת מביתה יותר מהנהוג. אך אם הנוהג משתנה בגלל השתנות תנאי החיים אין הבעל צריך ויכול למנוע מאשתו את היציאה מביתה. עם זאת גם בימינו, ואולי דווקא בימינו, שאישה יוצאת מביתה, עליה לשמור על כבודה. לא כל מקצוע ולא כל התנהגות הולמים אישה. כבודה בפנימיותה ובצניעותה. וראה דברי הגר"י קאפח¹² שכתב: "וכבר כתבתי... שאין הבעל יכול לאסור לאשתו שום דבר אלא בדרך זה שיאסור הנאתו עליה אם תעשה כך" וכו' עי"ש.¹³

ד. לימוד תורה לנשים

הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה פסק:¹⁴

¹¹ עיין שבת סה ע"א, ערביות יוצאות רעולות ומדיות פרופות ולא מצינו שכל הנשים חייבות לצאת רעולות, כי היה זה מנהג ערב בלבד.

¹² הל' אישות, פי"ג הי"ד אות כג.

¹³ וכן הפנה לדברי האו"ש שהביא שם, אות יג עמ' רצה ד"ה: "כתב האו"ש... והדבר תמוה איך יכול הבעל לאסור את אשתו" וכו'.

¹⁴ פ"א הי"ג.

אשה שלמדה תורה יש לה שכר אבל אינו כשכר האיש, מפני שלא נצטווית. ואף על פי שיש לה שכר, צוו חכמים שלא ילמד אדם את בתו תורה מפני שרוב הנשים אין דעתם מכוונת להתלמד אלא הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן, אמרו חכמים כל המלמד את בתו תורה כאילו למדה תפלות.

דוק היטב בלשונו שלא אסר על אישה **במוחלט** לימוד תורה, אלא נימק זאת בחשש שתוציא את התורה לדברי הבאי.¹⁵ כשתנאי החיים משתנים והמצב מתהפך, ודווקא בלי תורה אישה תוציא יותר דברי הבאי, ואדרבה לימוד התורה יהפוך את האשה ממי שדעתה קלה לאישה רצינית ויראת שמים, היישום ישתנה בהתאם. **ומאותה סיבה** שבזמנו היה אסור ללמדה תורה מאותה סיבה עצמה תהיה מצוה לעשות כן. ואכן כך פסק בלקוטי הלכות למרן החפץ חיים:¹⁶

נראה דכל זה דווקא בזמנים שלפנינו שקבלת האבות הייתה חזקה מאוד בזה היינו יכולים לומר שלא תלמד הבת תורה ותסמוך בהנהגתה על אבותיה הישרים. אבל בעוונותינו הרבים קבלת האבות התרופפה מאוד מאוד. וגם מצוי שאינה במקום אבות כלל. בפרט אותן שמרגילות עצמן ללמוד כתב ולשון העמים בודאי מצוה רבה ללמדן חומש וגם נ"ך ומוסר חז"ל כגון מס' אבות ומנורת המאור כדי שיתאמת אצלן עניין אמונתנו הקדושה דאי לאו הכי עלול שיסורו לגמרי מדרך ה' ויעברו על כל יסודי הדת ח"ו.

גם היום ההלכה שאישה פטורה **בעצם** מלימוד תורה בעינה עומדת. אישה היום מצווה ללמוד תורה לא בגלל מצות תלמוד תורה אלא בגלל מצות אמונה ויראת שמים. עם

¹⁵ וזאת על רקע המציאות החברתית, בה אישה לא רכשה השכלה כלל. חריגה מהנורמה הייתה עלולה

לשבש את דעתה וכדברי המאירי בסוטה כא "שתקשקש כפעמו".

זאת אין הדבר מונע ממנה מללמוד כל דבר שיוסיף לרמתה הרוחנית. כגון משפטנית מן הראוי שתמצא במשפט התורה, רופאה בהלכות פיקוח נפש ובביואתיקה עפ"י התורה, עובדת סוציאלית בהלכות צדקה משפחה וחברה וכדו'.
והגר"י קאפח, כתב מאמר שלם בנושא זה¹⁷ והורה בפירושו לרמב"ם:¹⁸

אין מניעה שהיא תלמד סוגית גמרא, כן אין מניעה שמורה ידריכנה אם חשקה נפשה בכך... אין מניעה גם על האב מללמד את בתו הלכות פסוקות בפרט דיני שבת ויו"ט, מטבח, ומשפחה. ועדיף ממקרא כי הוא חייה וחיי ביתה.

ה. אמונה

דעת הרמב"ם שאמונה היא ידיעה והכרה: "ההאמנה אינה הענין הנאמר בפה, אבל הענין המצויר בנפש, כשיאמינו בו שהוא כן כמו שצויר"¹⁹.
וכן ההלכה הראשונה בהלכות יסודי התורה²⁰ היא:

יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון והוא ממציא כל נמצא וכל הנמצאים משמים וארץ ומה שביניהם לא נמצאו אלא מאמתת המצאו.

¹⁶ סוטה כא ע"ב.

¹⁷ חינוך הבת ללמוד תורה ולמוסר, כתבים א' עמ' 102-108.

¹⁸ הל' תלמוד תורה, פ"א הי"ג אות נה.

¹⁹ מורה נבוכים ח"א פ"נ.

²⁰ פ"א ה"א.

הכרה זו היא לידע, היא עמוד החכמות, כלומר היא מחייבת חשיבה רציונאלית ומאמץ אינטלקטואלי אדיר. בהלכה ה, מפרט הרמב"ם הוכחה זו של מציאות ה', הבנויה על המדע שהיה מקובל בימיו. ר"ל על ההנחה שהתנועה היא נצחית:

המצוי הזה הוא א-להי העולם אדון כל הארץ, והוא המנהיג הגלגל בכח שאין לו קץ ותכלית בכח שאין לו הפסק, שהגלגל סובב תמיד ואי אפשר שיסוב בלא מסבב והוא ברוך הוא המסבב אותו בלא יד ובלא גוף. וידיעת דבר זה מצות עשה שנאמר אנכי ה' א-להיך.

משמע שגם דרך ההוכחה היא חלק ממצות האמונה. דבריו העניינים בספר היד, עשירים בספר המורה תחילת ח"ב שם הוא מאריך בהסברה של הוכחה זו הנשענת על המדע האריסטוטלי, שהתנועה היא נצחית והעולם קדום. האם גם היום, כשמוסכם על המדע שהעולם התחדש בזמן מסוים, היה הרמב"ם דורש לבסס את האמונה על המדע האריסטוטלי? הפיסיקה שלנו אחרי ניוטון ואיינשטיין אינה הפיסיקה של אריסטו והאסטרונומיה אחרי קופרניקוס וגליליי אינה זו של פתולומיאוס, וממילא הנחות היסוד עליהן מתבסס הרמב"ם בהוכחותיו את מציאות ה' אינן תקפות עוד. אין ספק שהוא עצמו היה בונה את הוכחותיו על בסיס האסטרו-פיסיקה המודרנית, כגון זו של המפץ הגדול והיה חוזר להוכחותיהם של רס"ג ורבנו בחיי שאימתו את מציאות הבורא על סמך הבריאה.²¹

²¹ וצ"ע האם גם היום (אחרי קאנט) שמקובל בפילוסופיה שאין השכל האנושי מסוגל לדון כלל בשאלות מטאפיזיות, היה הרמב"ם דורש מאתנו ביסוס רציונאלי פילוסופי של האמונה? או שהיה מסתפק בדרכו של ריה"ל והוגי דעות אחרים שביססו את האמונה בעיקר על המסורת והחוויה הדתית? עם זאת האמת ניתנת להאמר שגם הרמב"ם סובר שאין אפשרות להשיג מושגים מטאפיזיים בדרך פוזיטיבית, אלא על דרך השלילה בלבד, דבר שניתן לעשות גם היום. עכ"פ הדבר טעון מחשבה.

ו. ידיעות מדעיות

את מצות אהבת ה' מגדיר הרמב"ם בהלכות יסודי התורה²² בדרך ייחודית:

והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו, בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול, כמו שאמר דוד צמאה נפשי לאלהים לאל חי. וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות, כמו שאמר דוד כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך מה אנוש כי תזכרנו. ולפי הדברים האלו אני מבאר כללים גדולים ממעשה רבון העולמים כדי שיהיו פתח למבין לאהוב את השם, כמו שאמרו חכמים בענין אהבה, שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם.

והרמב"ם הולך ומפרט בשני הלכות את פלאי הבריאה:²³

כל הכוכבים הנראים, יש מהן כוכבים קטנים שהארץ גדולה מאחד מהן, ויש מהן כוכבים גדולים שכל אחד מהן גדול מן הארץ כמה פעמים, והארץ גדולה מן הירח כמו ארבעים פעמים, והשמש גדולה מן הארץ כמו מאה ושבעים פעמים, נמצא הירח אחד מששת אלפים ושמונה מאות מן השמש בקירוב, ואין בכל הכוכבים כוכב גדול מן השמש ולא קטן מכוכב שבגלגל השני.

²² פ"ב ה"ב.

²³ פ"ג ה"ח – ט.

לפי הידע המעודכן כיום במדע מדובר על מספרים אחרים, הרבה יותר גדולים ומבנה היקום הרבה יותר מורכב ומרשים. ידע זה עשוי להביא את האדם להתפעלות גדולה הרבה יותר ולקיום מצות אהבת ה' בהידור רב יותר. הרמב"ם עצמו היה בודאי מעדכן ידע זה אילו היה חי עמנו כיום.

וכן הנחתו של הרמב"ם בעקבות הידע המדעי שהיה מקובל בתקופתו:

כל הכוכבים והגלגלים כולן בעלי נפש ודעה והשכל הם, והם חיים ועומדים ומכירין את מי שאמר והיה העולם כל אחד ואחד לפי גדלו ולפי מעלתו, משבחים ומפארים ליוצרים כמו המלאכים, וכשם שמכירין הקדוש ברוך הוא כך מכירין את עצמן ומכירין את המלאכים שלמעלה מהן ודעת הכוכבים והגלגלים מעוטה מדעת המלאכים וגדולה מדעת בני אדם.

היום ידוע לנו בעליל שהירח והמאדים ויתר גרמי השמים עשויים חומר. מסתבר שגם הרמב"ם היה מעדכן את דבריו על פי המדע החדש. הוא עצמו אומר זאת במורה נבוכים על הידע האסטרונומי של חז"ל:²⁴

ואל תבקשני לתאם כל מה שאמרו מעניני התכונה עם המצב כפי שהוא, לפי שהמדעים באותו הזמן היו חסרים, ולא דברו בכך משום שיש להם מסורת באותם הדברים מן הנביאים, אלא מצד שהם ידעני אותם הדורות באותם המקצועות, או שמעום מידעני אותם הדורות.

ובכן במורה נבוכים ח"ב פ"ח:

²⁴ ח"ג. פי"ד.

ואל יהא מוזר בעיניך שהשקפת אריסטו חולקת על השקפת חכמים ז"ל בזה, כי השקפה זו - כלומר, אם יש לגלגלים קולות, נספחת לדעה גלגל קבוע ומזלות חוזרים; וכבר ידעת שהכריעו השקפת חכמי אומות העולם על השקפתם בענינים הללו של התכונה, והוא אמרם בפירוש: "ונצחו חכמי אומות העולם". וזה נכון, כי הדברים העיוניים לא דיבר בהם כל מי שדיבר אלא כפי שהביאו אליו העיון, ולפיכך צריך לסבור מה שנתקיימה ההוכחה עליו.

כוחם של דברים אלו שנאמרו על חז"ל יפה לא פחות גם ביחס לרמב"ם עצמו. וכמו שמעמדם וסמכותם של חז"ל לא נפגעו כי הוא זה ע"י קביעת הרמב"ם שבענייני אסטרונומיה יש מומחים גדולים יותר, כך גם מעמדו וסמכותו של הרמב"ם לא התערערו ולא נפגמו כלל עקב התפתחות המדע. אדרבה, עקרונותיו יישארו קבועים גם במדע משתנה.

והגר"י קאפח הדגיש נושא זה בכמה מקומות, ובעיקר בפירושו לרמב"ם חזר על חשיבות ידיעה זו²⁵ וז"ל:

כל מושגי מציאות הגלגלים מהותן מספרן ודירוגן... כל הדברים הללו לא קבלום חז"ל איש מפי איש, אלא, או מהבנתם והכרעתם הם עד היכן שהגיעה תורת האסטרונומיה בזמניהם, או שקבלום מחכמי העמים... וחשוב לדעת שהמצב כך הוא, כי בימינו כבר נשתנו מושגים הללו מן הקצה אל הקצה, ויש דברים שהיו אמת מוחלטת ונהרסו כליל. ואם ידמה מי שאינו יודע מקורן, שמקורן במסורת חז"ל איש מפי איש והם יסודות יהדות. לפיכך טוב לדעת

²⁵ הל' יסודי התורה, פ"ג ה"א אות א. ושם, פ"ד ה"א אות א, ובמו"נ הקדמה לח"ג, עמ' רעו הערה 23, ובעוד מקומות ע"ש.

האמת, שאם יסתרו כפי שנסתרו אין בכך כלום, ואין הדבר נוגע בכל שהוא באמונה היהודית...

יישום עקרונות במדע משתנה רק מעצים את כוחם של חכמים, ומאשר מחדש את היותם עקרונות נצחיים בלתי תלויים בשום גורם זה או אחר. והרי הרמב"ם הוא שלימדנו זאת בקובעו את העיקר התשיעי ב"ג העקרים שזאת התורה לא תהא מוחלפת. הוא התכוון לעקרונותיה של התורה שהם נצחיים, אך העולם עצמו הוא לא עולם יציב. הוא עולם בו מתגלים בכל פעם תופעות חדשות. הן יוצאות מן ההעלם אל הגילוי ומחייבים גם את לומדי התורה להוציא מחביונה של תורה חידושי תורה שניתן באמצעותם ליישם את האמת התורנית הנצחית שלא תוחלף לעולם ולעולמי עולמים.

